

Ob resnem, potrebnem in vrednem delu izgube različna namigavanja ostrino in zgreše svoj smoter, zakaj mimo nemoči, zaslepljenosti in strahu pred dejstvi se bolj in bolj uveljavlja spoznanje, da vzgoja ni nezavisna, s samostalno zakonitostjo, nameni in smotri, temveč mora biti točno določena po življenju. S tem v zvezi se tudi med nami potrjuje dejstvo, da je vzgoja vedno zrcalo razmer in da vzgojitelj svoja najpristnejša spoznanja črpa iz družbene sredine, sredi katere živi, meščanski vzgojitelj iz meščanske kulture, v delavski in kmečki družbeni sredini pa bo nujno sledil telesnim in duševnim potrebam teh slojev. Vedno več jih je, ki se tega zavedajo in vedno jasneje se črtajo nasprotstva v zadevah vzgoje. Dokler so nasprotstva v življenju med posameznimi sloji, dokler so različne potrebe in koristi, bodo tudi bistveno različni vidiki za vzgojne ukrepe in bo prav živa in upravičena potreba delovnega ljudstva po novi vzgoji mladega rodu, ki se bo razlikovala od sedanje meščanske.

KNJIŽNI TRG IN POMIŠLJAJI

Pavle Sedmak: Kaplan Martin Čedermac. Slovenska matica v Ljubljani. 1938. — Knjiga, ki razburja in utruja, ki muči in opominja kakor klic vesti, a hkrati tudi tolaži ko daljna, v spominu že napol onemela in nenadoma znova prebujena melodija o davno izgubljenem kosu domačije, katere ni in ni mogoče pozabiti.

Pavle Sedmak — novo ime med našimi povojnimi pripovedniki — ni uvedel s to knjigo v naše slovstvo le nove, dosihmal literarno zapuščene pokrajine z njenimi narodnimi, krajevnimi in jezikovnimi značilnostmi, ki s takim nostalgичnim ugodjem božajo naše uho. Na primeru najzapadnejšega dela slovenskega naroda je načel tudi enega tistih sila zanimivih, za to staro, izprieno Evropo tako perečih in za nas tako usodnih problemov, ki ga Slovenci že tako dolgo in tako bridko poznamo kot borbo za domači jezik in obstanek. Ali posebnost v tej knjigi opisane epizode tega našega večnega boja je v dejstvu, da se tu bije za svojo govorico ljudstvo, ki prav za prav ne premore narodne zavesti, kakor jo po navadi pojmuje in srečujemo; gre za ljudstvo, ki je po jeziku sicer slovensko, a se ima samo za del tujega naroda, za ljudstvo, čigar narodna in domovinska zavest, to je: subjektivni kriterij narodne pripadnosti, se torej ne sklada z objektivnim kriterijem, se pravi, z njegovim jezikom, po katerem spada v slovensko jezikovno, kar pomeni tudi narodnostno območje. To ljudstvo se na vsem lepem znajde v izredno zamotanem in mučnem položaju, da se mora navzlic svoji narodni (ali bolje: državljanski) zavesti boriti ravno za svoj jezik, in sicer zoper predstavnike taistega naroda, h kateremu se šteje zvesto in lojalno že od znanega plebiscita v preteklem stoletju. V precepu tega paradoksa se vije preprosto kmečko ljudstvo, ki lastne inteligence, razen duhovniške, malone nima, čigar govorica pogreša krepko kulturno tradicijo in ki more postaviti proti mogočni idejni in dejanski avtoriteti svojega nasprotnika edinole v vsakdanji potrebi in izkušnji utemeljeno, bolj instinktivno ko zavestno občutje neke jezikovne posebnosti. Celó v borcu, kakršen je kaplan Čedermac, se to občutje le medlo in skorajda samo ob literarnih asociacijah na Prešernja in druge tvorce slovenske besede povzpne do zavesti o vključenosti v slovensko jezikovno in kvečemu še kulturno celoto; a tudi zanj je še pretežka pot od tega spoznanja do izrazite zavesti o pripadnosti k slovenski narodni skupnosti. Neuko kmečko ljudstvo je še na slabšem; zaman se skozi usta umirajoče osemdesetletne

Čedermačeve matere vprašuje po vzroku svojega trpljenja: »Kako smo to zaslužili? S čim smo se pregrešili?« Pojem domovine je postal naenkrat brezupno zamotan; nenadoma je izgubil vso tradicionalno samoumevnost; problem, ki je bil videti še vse do sinoči dognan in do kraja rešen, je šele zdaj postal nerešen. »Cos'è dunque la patria?« sprašuje kaplan Čedermac v tujem jeziku sebe in svoje farane, ko mu prepovedo pridigati po domače. Prvikrat jamejo zdaj ti ljudje premišljevati o narodu, domovini in jeziku na drugačen način kot dosihdob. Ta proces, ki pomeni osveščanje, je v opisanih okoliščinah in na tej svoji začetni stopnji skrajno bolesten. »Ne morem govoriti o narodni zavesti v našem smislu«, opisuje Čedermac v pismu svojemu prijatelju, goriškemu duhovniku Severju, reakcijo, ki jo opazuje na svojem ljudstvu. »Zavest domačije? Ne, to je premalo! Zavest rodu in jezika, ki jih spaja, četudi tako rahla, tako uboga kot njihova zemlja.« Da, za to gre. Saj jezik temu ljudstvu še ni daljna abstraktna svetinja, saj mu jemljejo nekaj, kar spada med najnavadnejše življenjske neogibnosti, nekaj, kar mu je dejansko potrebno in nenadomestljivo ko vsakdanji kruh. Zategadelj se komaj porojena narodna zavest izraža še nezavedno, nedomišljeno, je bolj iz čustva pravične užaljenosti porojen upor; ali iz istih vzrokov se tudi to osveščanje vrši sicer »neopredeljeno, a z nevarljivim notranjim čutom«, kakor ugotavlja Čedermac. Kakšen bo rezultat tega procesa? Dejstva so pisatelju popolnoma določen odgovor očitno dovoljevala v zelo pičli meri. Izogibal se je ugibanja in še posebej prerokovanja, trudil se je pokazati podobo dejanskega stanja in resničnih razmer.

Osrednja postava romana in steber dejanja je priletni kaplan Martin Čedermac. V hribovitem zakotju tam nekje pod Mijo in Matajurjem — pokrajina, ki ji je pisatelj žrtvoval mnogo pozornosti ter jo mestoma s kar čudovito toploto in nazornostjo oživil — učaka ta skromni kmečki duhovnik trenutek, ko se je treba odločiti za boj brez upa zmage, ko naj človek izbira med žrtvijo in udobnim umikom, med heroizmom, za katerega govore samo abstraktni argumenti, pa med prilagoditvijo, ki jo podpirajo vsi argumenti konkretne osebne koristi. Vprašanje uporabe domačega jezika v cerkvi se postavlja predenj v veliko bolj zamotani obliki ko pred njegove farane. Zanj to ni zgolj vprašanje edino razumljive in zategadelj edino uporabne in edino možne govornice, marveč problem alternative »Cezar ali Jezus«, znani, splošno evropski, svetovni problem opredelitve med vrednotami duha in silo, ki išče svojo upravičenost edinole v oblasti. Ko se je najprej že domala vdal, a ga njegovi verniki pokličejo na odgovor ter ga spet poženo v borbo (eden najudarnejših prizorov tega dela), obvisi Čedermac nad prepadom: dejstva ga silijo celó k dvomom nad ustanovo, v imenu katere opravlja svoj poklic in katere se je avtor nekajkrat dotaknil s težkimi besedami in vprašanji. Sredi kaosa, kakršnega predstavlja za Čedermaca ves prepleteni kompleks teh vprašanj, ki mu vsaj sprva ni kos ne po svoji politični razgledanosti ne po svoji razumsko in idejno še neizdelani narodni zavesti, ostane »il prete slavo« navezan le na pomoč, ki mu jo nudijo nekateri poklicni tovariši in prijatelji, zlasti pa nase samega in na svoje ljudstvo. Tako se mu po začetnem omahovanju z nenavadno, a povsem prepričevalno utemeljeno jasnovidnostjo skrči celotno vprašanje na maksimo, da »za prepričanje, ki ni vredno trpljenja, ni mesta v človeški duši.« Po tem najdragocenejšem spoznanju Čedermac več ne dvomi o svojem ravnanju. Pristna kmečka grča, kakršen je, bolj čustvena ko razumska narava, ki se pred slednjo važno odločitvijo dolgo obotavlja, sledi s trmasto nepopustljivostjo smotru, ki ga je po počasnem, okornem in mučnem razglabljanju spoznal za pravega. Tako zraste v uri najtežje preizkušnje do uporniškega patosa, s katerim se sproste

neslutene notranje sile, ki so doslej spale v tej preprosti duši, s katerim se iz tega povprečnega človeka nenadoma izlušči herojska osebnost: Kaj bi storili, vprašuje svoje rojake, »če bi pravico našli slepo? Ali bi kot mevže klonili glave in z malho in palico kot berači odšli po svetu? Ne! Sami bi si vzeli pravico!« Vendar se Čedermačev upor morda malce nepričakovano konča z resignacijo: s prošnjo za upokožitev. Ali je upornik podlegel? Se je sam vdal? Je zmagovalec ali poraženec? Glede teh vprašanj knjiga ne daje docela jasnega odgovora.

Zgodba je pisana s silovito notranjo napetostjo, z vročo strastjo in osvajačo ljubeznijo. Najsi tudi je pripoved včasih za spoznanje razvlečena, rase dejanje vzporedno s Čedermačevim notranjim razvojem v stopnjevanju dinamiki ter se krepko poganja od prizora do prizora, med katerimi se jih cela vrsta odlikuje po nenavadni umetniški izbrušenosti. Med temi je poleg že omenjenega težko pozabiti posebno obe Čedermačevi pridigi, oba njegova spopada s posvetnimi in cerkvenimi oblastniki, sceno z otroki, katere uči zvestobe do rodnega jezika, njegov nočni križev pot k samotni gorski cerkvi, kamor gre skrivat slovenske katekizme in kjer se ob spominu na slovenske protestante, ki so nekoč prav tako na skrivaj prenašali slovenske knjige, muči z vprašanjem: »Ali smo nemara krivoverci?« Ponekod skorajda pretirani čustveni poudarek, ki se sem in tja malce približa sentimentalnosti, ne moti tako hudo spričo pisateljevih označb posameznih osebnosti, ki so, dasi nekam skupinsko razporejene okrog Čedermačeve osrednje postave, vendar vse do zadnje upodobljene in individualizirane z močno, redkobesedno prepričevalnostjo, ki umé komaj z nekaj skopimi potezami, na videz skoraj mimogrede, oživiti človeka do zadnje značilnosti obličja in do vseh odtenkov njegove notranje podobe. Od vrste kmečkih tipov, kakršni so Čedermačev brat, njegova sestra in mati ali stari Breškon, preko mlačnežev, kakršna sta duhovnik španjut ali kmet Birtič, preko odpadnikov, kakor sta kaplan Skubin in ovađuh Žef Klinjon, pa vse do Čedermačevih tovarišev-duhovnikov, do poročnika in prefekta — v vsej tej množici po značajih, po poklicih in po narodnosti tako različnih ljudi bi menda niti v enem samem primeru ne bil možen kak tehten ugovor ali pomislek glede njihove svojstvenosti in življenjske verjetnosti. Zanimiva osebnost je kovač Vanc Rakar, prvobiten, do nasilnosti močan značaj, ki je, čeprav socialist, med vsemi vaščani Čedermačev najgorečnejši in najzavednejši soborec. Z donom Morandiniem, ki se je iz ljubezni do tujega ljudstva odpovedal karieri, se naučil njegovega jezika in ostal skromen kaplan v neznatni slovenski vasici, in pa z zdravnikom Sici-lijancem, ki mu je Sedmak edinemu dal spregovoriti nekaj ostrih opazk političnega značaja, je avtor očitno hotel poudariti objektivnost svojega pričevanja.

Pomembnejša pomanjkljivost romana bi bilo neko dramatsko neravnovesje. Po gradivu, nagrmdenem med dejanjem, bi človek pričakoval burnejšo, dokončnejšo, doslednejšo rešitev konflikta, tako pa je zaključek nekoliko nesorazmeren dramatski nabitosti predhodnih poglavij. A verjetno si je pisatelj prizadeval, da bodi knjiga kar moči pravičen in objektivni dokument ter ni hotel preko mejá resničnih dogodkov. Če torej vrednotimo to delo kot kroniko, velja zgornji očitek le pogojno. Tako se zgodba na koncu prelije v lirčno apoteozo: »Beneška Slovenija! Siromašna, lepa zemlja, stokrat bičana in križana, ti in srca, ki te ljubijo. Ali res ne boš več, kar si bila?« In isto vprašanje drhti tudi v tistem nepozabnem zaključnem opisu Čedermačevega odhoda. Ali je tisto razkošno zelenje, tisto sonce in ptičje petje, v katerem utone utrujeni borec, znabiti prispodoba?

Ivo Brnčič